

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (17), ss. 153-161

Academic Journal of History and Idea, 2018, 5 (17), pp. 153-161

Araştırma Makalesi

Original Article

Terminografide Sözlük Sorunları

Ziya Behmenli*

ORCID: 0000-0002-6686-4691

Öz

Terminografi dilbilimin terminoloji söz varlığını, onun gelişme kural ve yasalarını inceleyen bölümüdür. Sözlük ise belli üslupla dizilen, anlamı veya tercümesi verilen ve telaffuzu gösterilen kelimelerin bir koleksiyondur. Çağdaş sözlükler genellikle alfabetik olarak dizilir. Sözlüğün mükemmel, makul derleme ilkeleri olmadan tertibine başlamak, sorumsuzluk ve acemilik belirtisidir. Terminografi sözlüklerine dâhil edilen her kelimenin doğrulanması gerekir. Tasarımcı, sözlüğe herhangi bir sözcüğün dâhil edilmesinin nedenini açıklayabilmelidir. Bu bağlamda günümüzde terimler sözlüğü ile ilgili oluşan sorunlar, bu makalede analiz edilmeye çalışılmıştır. Terimler sözlüğüne hangi tür kelimelerin alınması gerektiği konusu üzerinde durulmuş, bu konuda araştırmacılardan H. Hesenovun, B.Ceferov, V.İ.Dal, S.Sadıgovanın görüşleri verilmiştir. Makalede çeşitli olgular, kıyaslamalar, analiz ve betimlemeler yapılmıştır. Araştırmalarımız neticesinde terminoloji sözlüklerinde sözlerin düzenlemesindeki esas meselenin, bilim alanında kullanılan en güncel terimlerin tercih edilmesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Yuva yöntemi, Terminoloji, Alfabetik metot

Gönderme Tarihi: 20/09/2018

Kabul Tarihi:20/10/2018

* Okutmani, Bakü Avrasiya Üniversitesi Edebiyat Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-Posta: ziya_behmenli@mail.ru

Dictionary Issue in Terminology

Abstract

Terminography is the linguistic division of linguistics and its learning rules and laws. The dictionary is a collection of words that are arranged in a certain order, meaning or translation, and shown in the pronunciation. Contemporary dictionaries are usually arranged alphabetically. Beginning the arrangement of the dictionary without the perfect, reasonable compilation principles is a sign of irresponsibility and inexperience. Each word included in the terminography dictionaries must be verified. The designer should be able to explain why any word is included in the dictionary. In this context, the problems related to the glossary of terms are tried to be analyzed in the article. H. Hesenov's, B. Ceferov's, V.İ.Dal's, S.Sadigova's point of views were given in this subject. Several cases, comparisons, analysis and descriptions are made in the article. As a result of our research, it is concluded that the terminology in the terminology dictionaries should be preferred in the most current terms used in the field of science.

Keywords: Dictionary, socket method, Terminology, Alphabetical method

Received Date: 20/09/2018

Accepted Date: 20/10/2018

Задачи словника в терминографии

Резюме

Терминография часть терминологии, которая изучает наличие слова, правила и законы его развития. Словарь же является коллекцией слов, расположенные определенным порядком, в котором дается значение, перевод или же произношение. Современные словари располагаются в основном по алфавитному порядку. Отсутствие совершенных принципов составлению словарей-есть признак безответственности. Утверждение каждой фразы, вводимой в словарь обязательно. Лексикограф должен объяснить причины включения каждого слова в словарь. С этой точки зрения в статье рассматривается проблемы, с которыми сегодня мы сталкиваемся при составлении словарей. Особо останавливается над вопросами введения в словник слов и в связи с этим автором приводятся мысли В.И.Даля, Х.Гусейнова, Б.Джафарова, С.Садыговой и др. В статье проведены сравнения, анализы и описания. В результате проведенного нами исследования установлено, что включения актуальных терминов в словарь есть исходная задача.

Ключевые слова: словарь, способ гнезды, терминология, алфавитный способ.

Получено: 20/09/2018

Принято: 20/10/2018

Giriş

Sözlük derleme ilkelerine bakıldığında, sözlük derlemenin en önemli yönlerinden birinin kelimelerin seçilmesi olduğu açıktır. Sözlüğün kapsamı ve içeriği doğrudan sözlüğe bağlıdır. Sözlüğün kapsamı ve içeriği doğrudan sözlüğe bağlıdır. Sözlük deyince bir dilin kelimelerini alfabetik olarak sıralayan, anlamlarını açıklayan, ya da başka dillerdeki karşılığını veren eserler öngörülmektedir. Sözlükler aracılığı ile hem terimler açıklanabilir hem de onların çeşitli dillerde karşılığı verilebilir. H.Hesenov sözlüğü anlatırken şöyle yazmaktadır, sözlüğün kelimeleri demek, sözlükte ayrıntılı anlatılacak tüm vokabuların (baş kelimelerin) listesi demektir.¹

1. Terminoloji sözlüklere kelime seçimi

Terminoloji sözlükler derlenirken dikkat edilmesi gereken husus, düzenlendiği alanla ilgili uzmanlar ve aynı zamanda bilim ve teknolojinin çeşitli sorunları ile ilgilenen okuyucular tarafından rahat kullanılabilmesidir. Kelimelerin sözlüğe uygun seçilmesi, sadece terminoloji sözlüklerin değil, aynı zamanda diğer sözlüklerin de esas görevidir. Sözlüklerdeki sözlerin derlenmesi, sözlüğün kalitesini doğrudan etkileyen kilit noktalardan birisidir. Sözlükte kelime en önemli unsurdur. Birçok literatürde sözlüklere standart tanım verilir. Sözlükler kelimelerin belirli kurala, alfabetik sıraya göre dizilmesidir. Neredeyse sözlüğün içeriği sözlükle doğrudan ilgilidir. Önde gelen dil uzmanı H.Hasanov, Sözlük teriminin dilbilimde iki anlamda kullanıldığını belirtmektedir: 1. Lügat istilahnının eşanlamlısı, kelimelerin alfabetik sırayla açıklanması; 2. sözlüğe salınan söz ve ifadelerin listesi anlamında.² Dilbilimcinin belirttiği varsayımdan böyle şu sonuca varabiliriz, sözlükte kelimeler genelde alfabetik olarak dizilir, ama bütün sözlüklerde terimlerin açıklaması verilmez. Örnek olarak, çeviri terimleri sözlüklerini gösterebiliriz. Bu sözlüklerde yer alan terminoloji genellikle bir dilde kullanılan terimlerin başka dilde kullanılan terminolojinin eşdeğerleri verilmektedir. Yani söz ve ifadelerin çevrisine hizmet eder. Bu sözlükler, genelde farklı dillerde terimlerin nasıl isimlendirileceğini tanımlar. H. Hasanov'a göre sözlüklerin derlenmesinde, iki yönü hesaba katmak gerekir:1. Sözcük seçimi ilkesi oluşturmak; 2. Seçilen kelimenin talebinin profiline uygunluğunu sağlamak.³ Sözlükte belki de en tartışmalı konulardan biri de sözcüklerin seçilmesidir. Sözlüklere her terim dahil edilemez. Bu alana ait kaynaklarda sözlüğe hangi terimlerin eklenmesi gerektiği hakkında çeşitli fikirler mevcuttur. Öyle ki, B. Ceferovaya göre terminoloji sözlüklerin sözcüklerinin seçilmesi sorunu diğer sözlüklere kıyasla kolay çözümlüdür. Terminoloji sözlüklerde bir kural olarak, bilim ve teknolojinin ayrı ayrı alanlarındaki kavramlar sistemini temsil eden terimler verilir.⁴ Sözlük derlenmeden önce sözlükte hangi sözcüklerin verileceği önceden belirlenmelidir. Sözlük her çeşitte kelime türünü içeremez,

¹ Hasret Hasanov, Sözlükler nasıl oluşturulur?, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü, 1974, s.66.

² Hasret Hasanov, Azerice Sözlüğünün Kuramsal Temelleri, Bakü Üniversitesi Yayınevi, Bakü, 1999, s.160.

³ Hasret Hasanov, Sözlükler Nasıl Oluşturulur?, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü, 1974, s.70.

⁴ Bahar Ceferova, Bilimsel Temellerin Prensipleri ve Terminolojik Sözlüklerin Derlenmesi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Filoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü 1994, s.78.

çünkü bu onun mükemmelliğini etkileyebilecek en önemli faktördür. Dilbilimci fikrinde çeşitli dillerde olan terminoloji sözlüklerinin diğer dillerde ve Rusça olan sözlüğün hazırlanmasında iki ana yol olduğunu öne sürüyor.

1. Daha önce yayınlanmış terminolojik sözlüklerin yeniden eleştirel olarak incelenmesi ve iyileştirilmesi;

2. Orijinal bilimsel ve teknik metinlerin analizi bazında gerekli terimlerin seçilerek sisteme düşürülmesi.⁵

2. Sözlükler yazılırken uyulması gereken ilkeler

Sözlük seçildiğinde, sözlüğü derlerken izlenecek bazı ilkeler vardır. H.Hesenov bu ilkeleri aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir:

1. Ana kelimenin varlığının çokluğu;
2. Onun çizgi ve içerik değeri;
3. Onun çeşitli sözlerle sözcüksel, sözdizimsel ilişkileri, başka bir deyişle, birleşme potansiyelleri;
4. Ana sözün söz yapma aktifliği ve verimliliği;
5. Dil materyallerinin metodolojik ve didaktik zorunluluğu⁶

Terminoloji sözlüklerin sözcükleri, diğer sözlüklerin kelimelerinin derlenmesi ve sözlüklerin seçimi yönünden farklıdır.

Öyle ki, bu tipte olan sözlüklerin sözcükleri daha çok ortak ve özel terimlerden oluşur. Terimler sözlüğünün derleme sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır ki, onları aşağıdaki şekilde sınıflandırıyoruz:

1. Sözlükte herhangi bir bilim dalını kapsayan sözlükler daha fazla güncellik arz etmelidir.
2. Terimlerin yansıtıldığı bilim dalında daha fazla kullanılanlar verilmelidir.

S. Sadigova, terminoloji sözlükleri derlenmesinde iki temel koşul olduğunu belirtmektedir.

1. Daha önce yayınlanmış terminoloji sözlüklerin yeniden eleştirel bir biçimde gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesi;
2. Orijinal metinlerin, ders kitaplarının, bilimin ayrı ayrı alanlarına dair yazılmış eserlerden gerekli terimlerin seçilerek sisteme düşürülmesi.⁷ Sözlükler hazırlandığında dilbilimci tarafından belirtilen iki koşul takip edilmelidir. Sözlük derlenirken ilk önce, ona kadar yayımlanmış tüm sözlükler taranmalı burada her hangi bir bilim alanına ait yazılmış sözlükte

⁵ Ceferova, a.g.e., s.79

⁶ Hasanov, Azerice Sözlüğünün Kuramsal Temelleri, Bakü Üniversitesi Yayınevi, Bakü 1999, s.162

⁷ Sayali Sadigova, Azerbaycan Dilinin Terminolojisi, "Elm" Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nesimi Adına Dilcilik Enstitüsü Yayınları, Bakü, 2011, s.304.

o alana ait olmayan terimlerin yazılmasına izin verilmemelidir. Eleştirel olarak gözden geçirmenin ana hüviyeti bundan ibarettir. Orijinal metinlerin çeşitli bilim alanlarına ait en önde gelen ders kitaplarının gözden geçirilmesi de en önemli konulardan birisidir. Terminoloji sözlüklerde hangi sözcüklerin verileceği her zaman tartışma konusu olmuştur. B. Ceferova`ya göre, bu problemin diğer sözlüklere kıyasla terminolojik sözlüklerde çözülmesi nispeten kolaydır. Terminolojik sözlükler, genelde, bilim ve teknolojinin çeşitli alanlarındaki kavramlar sistemini temsil eden terimlerdir.⁸ Bazen terminolojik sözlüklerde öyle terimlere rastlanır ki, bu sözler o bilim alanında kullanılmayan veya daha az kullanılan terimlerdir. Bunun neticesinde terminolojik sözlüklerde tartışmaya neden olacak terimlere rastlanabilir. Dilbilimde en çok kullanılan ve kapsamlı yorumlamaya ihtiyaç duyulan terimler sözlüklerde dikkatten yayınır. Bu gibi durumlar sözlükleri olumsuz yönde etkiler ve kalitesini düşürür. Bir olguyu da belirtmek daha doğru olurdu, öyle tip terminoloji sözlüklere rastlıyoruz ki, burada toplanan bazı terimlerin seçilmesi de rastgele hallere ve bireyselliğe neden olmuştur. Bu tür eksikliklere izin verildiği zaman, bilim alanı için gerekli olan terimler sözlüğe yansımaz, sözlükte fazla sözcükler terminolojiye ait olmayan birimler karma bilim alanıyla ilgili terminolojide fazlalık oluşturur. Sözlüklerin kendileri de tertip bakımında çeşitli yöntemlere ayrılmıştır. Bu yöntemler, yuva ve alfabetik metottur. Yuva yöntemi ile düzenlenen sözlüklerde esasen aynı kökten yapılan sözler-aynı türden olan birbirine akraba olan kelimeler bir sözlük makalesinde özetlenir. "Bir köke ait olan birleşik kelimeler de tek bir yerde verilir. Her bir sözlük makalesinin baş yazısı kök sözden oluşur."⁹ Yuva yöntemiyle kelimelerin yerleştirilmesi kuralı ilk kez V.İ. Dal tarafından ileri sürülmüştür. O, kelimelerin söz oluşturma yöntemi ile dizilişini kabul etmemiş, kendisi yeni kural düzenlemiş ve bu düzenlediği kuralı yuva adlandırmıştır. Zaman geçtikçe sözlüklerin düzenleme ilkesi gelişmiştir. Modern çağda sözlüklerin sözcükleri daha çok alfabe yöntemi ile düzenlenir. Bu yöntem en uygun yöntemdir. Alfabe yöntemi ile düzenlenmiş sözlüklerde adından da anlaşılacağı gibi sözcükler alfabetik olarak sıralanıyor. Ama bu yöntemde aynı kökten olan kelimelerin anlamsal ve söz yapma ilişkisi dikkate alınmıyor. Bazı bilim adamları bu yöntemi kusurlu olarak kabul ederler. Örneğin, V. Dal bu yönteme karşıdır. O kendi sözlüğünün *Напутное слово* (basit söz) bölümünde yazıyor: Kelimelerin alfabe yöntemi ile dizilimi son derece ağır ve kurudur. En yakın ve benzer ifadeler birbirinden çok uzak düşüyor. Orada ve burada tek başına kaybolup gider. Sözlerde her türlü canlı bağlantı kırılır ve yok olur. Buradaki açıklama birkaç kez tekrarlanmalıdır. Böyle sözlükleri okumaya takat kalmaz. Onuncu sözde bilinç donuklaşır, baş döner, çünkü bizim bilincimiz kapsamlı bilinçli ilişki, kademelik, tutarlılık gerektirir¹⁰. Dilin nicel ve niteliksel değişimi daha çok terminoloji sözcükbilim alanında kendini gösterir. Terminoloji sözlüklerde kullanılan sözler eksiksiz olmalıdır. Yani herhangi bir bilim dalını kapsayan bir terim verilir ve bu terimin diğer seçenekleri verilmemişse, bu sözlük sözleri kapsama açısından sınırlı sözlük olarak kabul edilir. Örneğin, sözlükte kafiye terimi kullanıldığında, kafiyenin hangi türleri olduğu açıklanmalı ve anlamı verilmelidir. Bir başka örnek ise, bitkilerin terminoloji sözlüklerinde birçok ağaç, farklı bitki isimleri bulmak imkânsızdır ve zoolojinin terminoloji sözlüklerinde en sıradan hayvanların, kuşların,

⁸ Bahar Ceferova, Bilimsel Temellerin Prensipleri ve Terminolojik Sözlüklerin Derlenmesi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Filoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü 1994, Bakü 1994., s.78.

⁹ Hasret Hasanov, Çağdaş Azerbaycan Dilinin Sözlübilimi, Nurlan Yayınevi, Bakü, 2005, s.393.

¹⁰ Hasanov, a.g.e., s.395.

balıkların ve benzerlerinin isimleri bulunmaz. Sözlük seçilmesinin en önemli hususlardan biri sözlüğe hangi terimlerin dâhil edilmesidir. Öyle ki, herhangi sahada sözlük tertip edilmeden önce sözlüğe hangi terimlerin dahil edileceği belirlenmelidir. Terimler daha çok bilim alanında işlenen ve güncel olanlar arasından seçilmelidir. Yani, alanda daha sık kullanılan terimler yansıtılmalıdır. Günümüzde birçok bilim alanını kapsayan yüzlerce sözlük yayınlanmıştır ve yayınlanmaktadır. Ama bu sözlükleri incelediğimizde bazılarında belirttiğimiz söz konusu meselelere rastlamak mümkündür. Takip edilmesi gereken bu kusurlardan kaçınmak için çeşitli kurallar vardır. Bu kurallardan bazılarını inceleyelim: ana dilinde sözlük toplanırken toplumda mevcut olan, terimlerin çoğunlukta olduğu alanlar medyada, bilimsel literatürde, monografide, değişmez kalan terminoloji birimlere öncelik verilmelidir; Bilimsel literatürde sözlükte tam terminoloji hüviyeti içermeyen kelimeleri dâhil etmek yanlıştır; Sözlüklerde tercih türev terimlere değil, esas terimlere verilmelidir; Sözlüğün adı ve içeriği arasında bir eşleşme olması gerekir; Yeni oluşan terimler sistemli şekilde toplanmalı, analiz edilmeli ve sözlük güncellenerek dikkate alınmalıdır. Bazen öyle sözlüklere rastlanır ki, burada mevcut olan terimler esas terimler değil, türev terimlerdir. Bunların yanı sıra terminoloji sözlükler hazırlanırken ayrı ayrı terimler mevcut bilimsel ve teknik literatürde, ders kitaplarında bulunan terimlerle karşılaştırılmalıdır. Sözlüklerin hazırlanmasında öne çıkan önemli sorunlardan biri de sözlükte terimlerin toplanması zamanı onların sınırlarının belirlenmesidir:

1. Terimle terim olmayan birimlerin hudut ve sınırı;
2. Terimlerin çokanlamlılığı (eş seslilik, eş anlamlı, vb.);
3. Terminoloji deyimlerin sözlükte yazımı;
4. Belirli bir bilgi alanının terimleri ile uzmanlık terimlerinin sınırı;
5. Kendi bilim alanının terimlerinden başka bu alana ait olan spesifik terimlerin sözlüğe dahil edilmesi.¹¹

B.Ceferova iki dilli terminoloji sözlükler için birbirinden farklı üç çeşit sözlüğün oluşturulmasını tavsiye ediyor:

1. Lise ve meslek okullarının ve kolejlerin eğitim programları kapsamında terminoloji sözler için sözlük;
2. Üniversitelerin eğitim programları kapsamında terminoloji sözler için sözlük;
3. Bilim ve teknolojinin, ekonomi ve kültürün, üretimin umumi alanlarına ait terminoloji sözler için sözlük.¹²

¹¹ Bahar Ceferova, Bilimsel Temellerin Prensipleri ve Terminolojik Sözlüklerin Derlenmesi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Filoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü 1994Bakü, 1994, s.24.

¹² Ceferova, a.g.e., s.83.

Sonuç

Terminoloji sözlüklere terimler seçilirken bilimsel olarak doğru biçimlendirilmeli ve sözcüksel dil bilimsel özelliğine göre tasnif yapılırken sözlükte yerleştirilmelidir. Bunlar çoğunlukla üç biçimde olabilir. Basit kelimeler gibi: sinüs, isim, ünlü, vb. Bileşik kelimeler gibi: Dikdörtgen, manometre. Terim - kelime kombinasyonu, glandüler bez, kelimelerin birleşimidir. Bu tipte olan biçimlerin maksatlı seçimi ve işlenmesi, bunların tek anlamlılığını, doğruluğunu, sistemiğini ve özlüğünü sağlar.

Tüm bahis ettiklerimizden şöyle bir sonuca varabiliriz, terminoloji sözlüklerde sözlerin düzenlenmesinde esas mesele bilim alanında kullanılan en güncel terimler tercih edilmelidir. Terimlerin doğru seçilmesi, sözlüğün mükemmelliğine delalet eden en önemli özelliktir. Yukarıda belirttiğimiz kurallara uyulması sözlüğün kalite düzeyinin yükselmesine hizmet etmektedir.

Kaynaklar

HASANOV, H., (1974). *Sözlükler nasıl oluşturulur?*, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü.

HASANOV, H. (1999). *Azerice Sözlüğünün Kuramsal Temelleri*, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü.

HASANOV, H., (2005). *Çağdaş Azerbaycan Dilinin Sözlbilimi*, Nurlan Yayınları, Bakü.

CEFEROVA, B. (1994). *Bilimsel Temellerin Prensipleri ve Terminolojik Sözlüklerin Derlenmesi*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Filoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü.

SADİGOVA, S. (2011). *Azerbaycan Dilinin Terminolojisi*, Elm Yayınları, Bakü.